

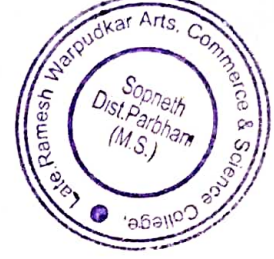
ISSN 2349-638x
IMPACT FACTOR 8.02

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal

Peer Review and Indexed Monthly Journal

Website :- www.aalrjournal.com

Email:- aalrjpramod@gmail.com

SPECIAL ISSUE

on

“साहित्य संस्कृती आणि सामाजिक शास्त्रे
यातील समकालीन विचार व समस्या”

Feb. 2024

Chief Editor

Dr. Pramod P. Tandale

Executive Editor

Dr. Bapurao V. Andhale

Dr. Anant B. Sarkale

Dr. Anil D. Wadkar

Dr. Bali R. Shinde

Sr. No.	Name of the Author	Title of Paper	Page No.
1.	Dr. Bhurke G.A. Dr. Bhutada V.R.	Recent Changes to Indian Banking Facilities	1
2.	Dr. Ramakant Dnyanobarao Mundhe	Mohsin Hamid's <i>Moth Smoke</i> : A Novel reflecting modern global culture	3
3.	Dr. Pawar Ganpat Ramsing	Current Trends in Library and Information Science	6
4.	Dr. Sarkale Anant B.	Disaster Management in Libraries: An Overview	9
5.	Jadhav Ganesh Shankarrao Dr. Vitthal K. Jaybhaye	War, Bureaucracy, and Morality : Unravelling the Layers in Joseph Heller's <i>Catch-22</i>	12
6.	Dr. Ashok Chavan Shripad P. Kadam	A Study of Watershed Development and Its Impact on Farmers in Marathwada Region	17
7.	Sunita Manoharrao Bais	NEP 2020 : The Role of a Teacher	24
8.	Dr. Sharad S Chavan	National Education Policy 2020 and its Relevance to Academic Libraries	28
9.	Kongewad Chhaya Purbhaji	Immigration and Struggle for Self-Existence in the Select Fiction of Chitra Banerjee Divakaruni	31
10.	डॉ.अंभुरे एस. डी.	अवयव दान चळवळ	34
11.	डॉ. बापुराव वि.आंधळे	जनहित याचिकांची प्रासंगिकता	37
12.	डॉ.अनिल दिगंबर वाडकर	भारतातील खाजगीकरणाची सद्यस्थिती :संधी आणि आव्हाने	40
13.	डॉ.अनिल दिगंबर वाडकर	भारतातील हरितक्रांतीचे जनक : डॉ.एम.एस.स्वामीनाथन	46
14.	डॉ.बबन अण्णासाहेब गित्ते	आदिवासी मराठी कवितेतील स्त्रीजीवन	55
15.	डॉ.शरद आर.बोराडे	मराठी भाषा संधी व आव्हाने	61
16.	डॉ.उत्तम शेषराव देवकते	योगा आणि शारीरिक शिक्षण	65
✓ 17.	डॉ. अशोक काकासाहेब जाधव	भारतीय महिला सक्षमीकरण - एक चिकित्सक अभ्यास	68
18.	डॉ. अंगद केशवराव फाजगे	चिरस्थायी विकास काळाची गरज	72

भारतीय महिला सक्षमीकरण - एक चिकित्सक अभ्यास

प्रा. डॉ.जाधव अशोक काकासाहेब
के.रमेश वरपुडकर महाविद्यालय,
सोनपेट जि. परभणी

प्रस्तावना :

स्त्रीला भारतातच नव्हे तर संपूर्ण जगातच कमी अधिक प्रमाणात आजही दुय्यम स्वरूपाची वागणूक दिली जात आहे. ही बाब नाकारता येत नाही. त्यामुळे आज ही लिंगभेद, स्त्री हिंसाचार, घटस्फोट, अपहरण, जाळून मारणे, ऍसिड फेकणे, स्त्री भ्रूणहत्या या सारख्या अनेक घटनातून महिला मोठ्या प्रमाणात मृत्यूला सामोऱ्या जाताना आपणास दिसून येतात. या वरून असे म्हणता येते की, स्त्री सुरक्षित नाही. आज आपण 21 व्या शतकात वाटचाल करीत असलो तरी स्त्रीला अजूनही पुरुषप्रधान समाज व्यवस्थेने माणूस म्हणून स्वीकारलेले दिसून येत नाही. या घटना गंभीर स्वरूपात समाजासमोर येत आहेत. याची दखल आंतरराष्ट्रीय स्तरावर घेतली जात आहे. त्यामुळे महिला सक्षमीकरणाची वाटचाल आता भारतातही प्रबळ होऊ लागलेली आहे. इ. स. 2005 मध्ये महिला सक्षमीकरण कायदा पारित करून देशात महिलांच्या संदर्भात सुरक्षा कवच निर्माण करून महिलांना नवजीवन प्रदान करणारा कायदा निर्माण केला असेच म्हणावे लागेल. महिला सक्षमीकरणाच्या या कायद्याने खऱ्या अर्थाने स्त्रियांना माणूस म्हणून जीवन जगण्याचा अर्थ प्राप्त झाला आहे. या कायद्यामुळे महिलांना पुरुषांच्या खांद्याला खांदा लावून प्रत्येक क्षेत्रात वावरण्याची संधी मिळाली आहे. तेव्हा स्त्री जीवनातील महिला सक्षमीकरण कायद्याचे महत्त्व अभ्यासण्यासाठी प्रस्तुत शोध निबंध लिहिण्यात आला आहे.

उद्दिष्टे :

- 1) महिला सक्षमीकरणाचा अर्थ स्पष्ट करणे
- 2) महिला सक्षमीकरणाचा इतिहास अभ्यासणे.
- 3) जागतिक स्तरावर महिला सक्षमीकरणाची वाटचाल कशी आहे हे पहाणे.
- 4) देशातील महिला सक्षमीकरणाच्या विविध शासकीय योजनांचा आढावा घेणे.

गृहीतके :

- 1) महिला सक्षमीकरणासाठी भारतात अनेक प्रयत्न करण्यात येत आहेत.
- 2) महिला सक्षमीकरणासाठी जागतिक स्तरावर प्रयत्न करण्यात येत आहेत.
- 3) महिलांच्या सर्वांगीण विकासासाठी शासन अनेक योजना राबवित आहे.
- 4) अनेक योजना यशस्वी ठरल्या आहेत.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत संशोधन द्वितीयक साधनसामग्री वर आधारित असून यात ग्रंथ, मासिके, अहवाल, संकेत स्थळे, वृत्तपत्रे, संदर्भ ग्रंथ इत्यादींचा उपयोग करण्यात आला आहे.

महिला सबलीकरणाचा अर्थ :

महिला सक्षमीकरणाची प्रक्रिया ही महिलांच्या विकासाशी संबंधित असणारी प्रक्रिया आहे. कमकुवत महिलांना सबल करून त्यांना पुरुषांच्या बरोबरीने सर्वच क्षेत्रांमध्ये समान संधी उपलब्ध करून देणे हा स्त्री सक्षमीकरणाचा मुख्य उद्देश आहे.

व्याख्या —

- 1) जागतिक बँक — च्या मते, व्यक्तींना आणि गटांना आपली पसंती ठरविण्याची व ही पसंती इष्ट त्या कृतीमध्ये आणि फल प्राप्तीमध्ये उतरविण्याची क्षमता वाढविण्याची प्रक्रिया म्हणजे सबलीकरण होय.

- 2) व्हिनेसा ग्रिफेन - यांच्या मते, महिला सक्षमीकरण म्हणजे, स्त्रीच्या अंगी निर्णय घेण्याची, नियंत्रण करण्याची, संघटित करण्याची क्षमता, मत प्रदर्शन करणे, कृतिशील कार्यक्रम घडवून आणणे, लोकसंपर्क, जनसंपर्क, संस्था संपर्क, आर्थिक व्यवहार इ. करण्याची क्षमता व आवड निर्माण होणे म्हणजे महिला सक्षमीकरण होय.

महिला सक्षमीकरणाची वाटचाल :

20 शतकात महिलांना सामाजिक समता, न्याय, स्वातंत्र्य मिळाले पाहिजे. सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक, राजकीय, वैचारिक, कौटुंबिक, व्यावसायिक, सांस्कृतिक क्षेत्रात स्थान मिळाले पाहिजे या दृष्टीने महिला सक्षमीकरणाची वाटचाल सुरू आहे. क्लाराझेटकीन यांनी 1907 मध्ये स्टुअर्ट गार्ड येथे पहिली आंतरराष्ट्रीय समाजवादी महिला परिषद भरवली त्यात महिलांना मतदानाचा हक्क मिळाला पाहिजे, कामाच्या ठिकाणी महिलांना सुरक्षितता मिळाली पाहिजे, कामाचे तास निश्चित झाले पाहिजे. यासाठी ही परिषद घेण्यात आली होती.. ग्रेगरियन कॅलेंडर नुसार 8 मार्च हा जागतिक महिला दिवस म्हणून साजरा करण्यात आला तर रशियामध्ये जुलियन कॅलेंडर नुसार 23 फेब्रुवारी हा दिवस जागतिक महिला दिन म्हणून साजरा करण्यात आला. 1910 मध्ये कोपेन हेगन येथे दुसरी आंतरराष्ट्रीय परिषद भरली त्यात ८ मार्च हा दिवस जागतिक महिला दिवस म्हणून साजरा करण्याचे ठरले. भारतात मुंबई येथे 1943 पासून 8 मार्च हा दिवस महिला दिन म्हणून साजरा होऊ लागला. युनो या संघटनेने 1975 हे वर्ष जागतिक स्तरावर महिला वर्ष म्हणून जाहीर केले. भारतानेही 2001 हे वर्ष महिला सक्षमीकरण वर्ष म्हणून जाहीर केले. महिला व बालकल्याण विभाग, महिला आयोग महिला सक्षमीकरणासाठी प्रयत्नशील आहेत. एकविसावे शतक महिलांचे आहे. शिक्षण विशेषतः मुस्लिम मुलींना शिक्षण घटनेनुसार न्याय मिळाला पाहिजे. त्यांना धर्मानुसार नव्हे तर राज्यघटनेनुसार घटस्फोट मिळाला पाहिजे यासाठी विविध योजनांना प्रारंभ झाल्याचे दिसून येते.

महिला सक्षमीकरणाच्या विविध योजना :

आर्थिक विकासाच्या प्रक्रियेत देशातील सर्वच समाज घटकांना सामावून घेताना समाजातील आर्थिक दृष्ट्या दुर्बल, सामाजिक दृष्ट्या शोषित, पीडित, मागास, आदिवासी, भटक्या जमाती, अपंग महिला व दारिद्र्य रेखेखालील जीवन जगणाऱ्या लोकांचाही सर्वांगीण विकास करण्यासाठी केंद्र व राज्य सरकार यांच्या सामूहिक प्रयत्नातून विकासाच्या अनेक योजना सुरू केल्या गेल्या. यात समाज व्यवस्थेतील महिलांचे महत्त्व लक्षात घेऊन महिलांचा सर्वांगीण विकास घडवून आणण्यासाठी महिलांचे सबलीकरण करण्यासाठी केंद्र व राज्यस्तरावर महिला सक्षमीकरणाच्या विविध शासकीय योजना तयार करण्यात आल्या त्या थोडक्यात पुढील प्रमाणे आहेत.

१) कुटुंब कल्याण योजना :

राज्य सरकारने 1966 मध्ये कुटुंब कल्याण योजना देशातील वाढत्या लोकसंख्येला आळा घालण्यासाठी तसेच बालक व मातेला आरोग्य विषयक सुविधा पुरविण्यासाठी सुरू करण्यात आली.या योजनेमुळे महिलांचे आरोग्य सुधारण्यास मदत झाली आहे.

२) विशेष आहार कार्यक्रम :

राज्य सरकारने 1970 - 71 मध्ये ही योजना सुरू केली. या योजनेचा प्रमुख उद्देश गर्भवती व प्रसूत महिला तसेच बालकांना पोषक आहार पुरविणे व बालमृत्यूचे प्रमाण कमी करणे हा होता.

३) ग्रामीण महिला व बाल विकास योजना :

ग्रामीण भागात राहणाऱ्या महिलांचा आर्थिक आणि सामाजिक स्तर उंचावण्यासाठी 1982 मध्ये राज्य सरकारने ही योजना सुरू केली. या योजनेअंतर्गत ग्रामीण महिला व बालकांच्या सर्वांगीण विकासासाठी विशेष प्रयत्न केले जातात.

४) देवदासी पुनर्वसन योजना :

सन 1980 ते 1987 मध्ये समाजातील देवदासी प्रथेची परंपरा नाहीशी करण्यासाठी व देवदासींचे पुनर्वसन करण्यासाठी म्हणजेच त्यांना स्वतःचा व्यवसाय सुरू करण्यासाठी भांडवल पुरवठा करणे, त्यांच्या मुला मुलींना प्रशिक्षण केंद्र व वसतिगृह उभारणे यासाठी ही योजना सुरू करण्यात आली.

५) हुंडाग्रस्त महिलांसाठी माहेर योजना :

हुंडा बळीने पीडित असलेल्या महिलांना स्वयंरोजगारासाठी प्रोत्साहन देण्याच्या उद्देशाने सन 1987 मध्ये ही योजना सुरू करण्यात आली.

६) महिला समृद्धी योजना :

केंद्र सरकारने 2 ऑक्टोबर 1993 रोजी ही योजना सुरू केलेली असून महिला व बालविकास विभागामार्फत ही योजना प्रालविली जाते. या योजनेअंतर्गत 18 वर्षांवरील महिलांना पोस्ट ऑफिस मध्ये बचत खाते उघडून देण्यात आले. या खात्यात जमा झालेल्या बचतीवर पंचवीस टक्के बोनस वर्ष अखेर दिले जाते. या योजनेचा उद्देश ग्रामीण व शहरी भागातील महिलांना बचतीची सवय लावणे हा होता.

७) देवदासी विवाह अनुदान योजना :

देवदासींचे पुनर्वसन करण्यासाठी राज्य सरकारने 1997 मध्ये ही योजना सुरू केली. याअंतर्गत 40 वर्षांपेक्षा जास्त वय असलेल्या देवदासींना दरमहा 300 रुपये अनुदान दिले जाते.

८) कस्तुरबा गांधी शिक्षण योजना :

केंद्र सरकारने 1997 मध्ये ही योजना सुरू केली. या योजनेचा प्रमुख उद्देश स्त्रियांच्या साक्षरतेचा दर वाढविणे त्यांच्यासाठी नवीन शाळा उभारणे हा होता.

९) जिजामाता महिला आधार योजना :

1 मे 1999 रोजी राज्य सरकारने ही योजना सुरू केली. या योजनेअंतर्गत कमी उत्पन्न गटात असलेल्या कुटुंबातील कर्तव्यक्तीचे अकाली अपघाती व इतर कारणांनी निधन झाल्यास त्यांच्या पत्नीला आपला चरितार्थ भागविता यावा म्हणून आर्थिक सहाय्य देण्यात येते.

१०) जननी सुरक्षा योजना :

राज्य सरकारने 12 एप्रिल 2005 रोजी ही योजना सुरू केली. या योजनेअंतर्गत ग्रामीण भागात बाळंतनीस पाचशे रुपये अनुदान देण्यात येते.

११) आशा योजना :

सन 2009 मध्ये राज्य सरकारने ही योजना सुरू केली. आदिवासी महिलांच्या आरोग्यविषयक समस्यांचे निराकरण करणे हा या योजनेचा उद्देश होता.

१२) महिला शेतकरी सबलीकरण योजना :

राज्य शासनाने एक जानेवारी 2011 रोजी ग्रामीण महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी ही योजना सुरू केली. या योजनेअंतर्गत ग्रामीण भागातील महिलांचा आर्थिक, सामाजिक विकास घडवून आणण्यासाठी प्रयत्न केले जातात.

महिला सक्षमीकरणासाठी राज्य शासन नेहमीच सकारात्मक दृष्टिकोन ठेवून वेगवेगळ्या मार्गाने त्यांना मदत करत आहे. महिला स्वावलंबी व स्वयंपूर्ण व्हाव्यात, त्यांचा विकास व्हावा, त्या जोमाने विकासकामांत सहभागी व्हाव्यात यासाठी शासन अनेक योजना राबवित आहे. महिला बचत गट, सुवर्ण जयंती ग्राम स्वयंरोजगार योजना आदी विविध योजना वेगवेगळ्या विभागामार्फत राबविल्या जातात. याशिवाय सर्वसमावेशक अशा महिला सक्षमीकरण योजना राबविण्यात येत आहेत.

१) बालिका समृद्धी योजना

२) इंदिरा गांधी महिला संरक्षण योजना

३) देवदासी पुनर्वसन योजना

४) महिलांसाठी व्यावसायिक प्रशिक्षणाची योजना

५) सुवर्ण जयंती ग्राम स्वयंरोजगार योजना

सारांश :

वर्तमान भारतीय समाज व्यवस्थेत आजही कौटुंबिक हिंसाचार, स्त्री भ्रूणहत्या, लिंगभेद, स्त्री - पुरुष विषमता या बाबी पहावयास मिळतात. आता त्यासाठी केवळ महिला सक्षमीकरणाचा कायदाच उपयुक्त ठरणार नाही तर शिकलेल्या, समाज बांधिलकी असणाऱ्या, सामाजिक जाणीव असणाऱ्या लोकांनी पुढाकार घेऊन जिजाऊ आणि सावित्रीच्या लेकींना सन्मानाने जीवन जगता यावे यासाठी सातत्याने प्रयत्नशील राहणे ही काळाची गरज आहे.

संदर्भ ग्रंथ :

- १) प्राचार्य डॉ संभाजी देसाई - महिला सबलीकरण,
- २) प्रा. संजय खंदारे, प्रा. शैला थोरवे - पंचायत राज संस्था आणि विकासाच्या योजना
- ३) लोकराज्य, एप्रिल 2012
- ४) डॉ. लीला पाटील - भारतीय स्त्री जीवन, मेहता पब्लिशिंग हाऊस
- ५) सक्षम महिला : प्रगत महाराष्ट्र, लोकराज्य, मार्च 2010
- ६) <http://mahilasabalikaran.in.c>
- ७) <https://mr.vikaspedia.in/social-welfare/>

